

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»**

ЛЕПЕХ ЛЕСЯ ЛЮБОМИРІВНА

УДК 340.132.6

**СОЦІАЛЬНА ТА ЮРИДИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ
МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних та правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів — 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
Гулак Любов Степанівна,
Національний університет «Львівська політехніка», Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Зозуля Євген Вікторович,
Донецький юридичний інститут МВС України, професор кафедри загально-правових дисциплін;

кандидат юридичних наук, професор
Котуха Олександр Степанович,
Львівський торговельно-економічний університет, декан юридичного факультету.

Захист відбудеться «28» листопада 2020 р. о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів, вул. Професорська, 1.

Автореферат розісланий «28» жовтня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зважаючи на нові соціально-економічні та правові умови, спадщина юридичної науки у сфері теорії ефективності потребує переосмислення, аналізу та систематизації для визначення напрямків вдосконалення правотворчої і правозастосовної практики на методологічних основах, які засвідчують діалектичність соціальних і правових явищ.

Потрібно нове осмислення і категорії «ефективність» у правовому контексті. Існуючі підходи до розуміння ефективності розглядають цю категорію виключно як кількісну величину, що не має чітких меж з суміжними поняттями. Таке розуміння ефективності вимагає перегляду. Крім того, чинником, що зумовлює актуальність і необхідність дослідження питань, що відносяться не лише до проблеми механізму правового регулювання, а і до питання його ефективності, є відсутність системних науково обґрунтованих методик оцінки ефективності механізму правового регулювання, підвищення якості його компонентів і внутрішніх зв'язків.

Питання ефективності механізму правового регулювання досі залишаються маловивченими. Цьому сприяє наукомісткість категорії «ефективність механізму правового регулювання», що породжує складнощі теоретичного і методологічного аспекту. Відсутні монографічні дослідження ефективності механізму правового регулювання. На жаль, значна доля зусиль правознавців спрямована на проведення прикладних досліджень, аналіз досконалості окремих інститутів, галузей, ефективність окремих правових норм. Однак за відсутності загальнотеоретичного базису відносно категорії «ефективність механізму правового регулювання» галузевий аналіз ефективності механізму правового регулювання виглядає суперечливим і несистемним. Що ж до співвідношення соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання, то це питання досі не ставало самостійним предметом дослідження в теорії правової науки.

Невирішеність багатьох теоретичних завдань, а також нагальна практична потреба зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в контексті наукових досліджень

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – комплексно на загальнотеоретичному рівні дослідити особливості і закономірності соціальної та юридичної ефективності правового регулювання .

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *завдання*:

- визначити методологічні засади дослідження ефективності механізму правового регулювання;
- дослідити цінність права як його соціально-юридичну характеристику;
- узагальнити наукові підходи щодо розуміння сутності правового регулювання;

- розкрити зміст та структуру механізму правового регулювання;
- з'ясувати природу ефективності механізму правового регулювання;
- виокремити та проаналізувати умови ефективності механізму правового регулювання;
- здійснити видову характеристику ефективності механізму правового регулювання
 - визначити особливості дослідження соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання;
 - висвітлити параметри оцінювання соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання;
 - розкрити взаємозв'язок соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання;
 - з'ясувати роль правового моніторингу в узгодженні соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання.

Об'єкт дослідження – ефективність механізму правового регулювання.

Предмет дослідження – теоретичні закономірності соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання.

Методи дослідження. Задля забезпечення об'єктивності, всебічності і повноти дослідження, а також для отримання науково обґрунтованих і достовірних результатів у дисертації було використано систему загальнонаукових та конкретно-наукових методів пізнання, зокрема: метод філософської герменевтики, що інтегрує знання про ефективність у праві – юридичні, логічні, лінгвістичні, психологічні, історичні, соціально-політичні тощо (підрозділи 2.2, 2.3); діалектичний метод, виявом якого є всебічне дослідження ефективності права, її взаємозв'язку з іншими правовими явищами: доцільністю, ефективністю (підрозділ 2.2; 3.1); порівняльний метод, котрий використано для з'ясування спільного й відмінного між видами ефективності механізму правового регулювання шляхом їх порівняння, розрізнення за відповідною ознакою або властивістю (Розділ 3); цільовий метод, за допомогою якого з'ясовано мету і завдання правового регулювання (підрозділ 1.2, розділ 4); метод класифікації, який застосовано, зокрема, для здійснення видової характеристики актів ефективності механізму правового регулювання (підрозділ 2.4). Метод документального аналізу, що дав змогу окреслити напрямки удосконалення теоретичних засад і практики підвищення ефективності механізму правового регулювання. Метод узагальнення використано для формулювання прикінцевих положень проведеного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні досліджень, у якому комплексно на загальнотеоретичному рівні досліджено проблему співвідношення соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання.

У дисертації запропоновано низку положень, з яких одні є новими, інші – містять елементи наукової новизни. Так,

уперше:

– запропоновано власне трактування соціальної ефективності правового регулювання – це ступінь досягнення віддалених соціально корисних цілей у результаті правотворчої, правореалізаційної і правоінтерпретаційної практики з найменшими економічними витратами за допомогою забезпечення юридичних цілей нормативних правових актів;

– сформульовано авторську дефініцію поняття «юридична ефективність правового регулювання» – це визначений ступінь реалізації державно-владних велінь нормативних приписів, що містяться в правових актах, який досягається у процесі правотворчої, правореалізації і правоінтерпретаційної діяльності і виражений у свідомій правомірній діяльності суб'єктів права;

– виявлено та обгрунтовано особливі абстрактні критерії оцінки соціальної і юридичної ефективності правового регулювання, вироблено їхню класифікацію;

– оцінено роль правового моніторингу як методу гармонізації соціальної і юридичної ефективності правового регулювання та визначити шляхи вдосконалення механізму гармонізації соціальної і юридичної ефективності правового регулювання;

удосконалено:

– значення діалектичного методу дослідження для розкриття сутнісних протиріч, що мають відношення до різних форм юридичної практики з точки зору реалізації юридичних цілей правового регулювання;

– трактування поняття «механізм правового регулювання» – це система спеціальних правових засобів, за допомогою яких відбувається нормативно-організоване, послідовно здійснюване комплексне та результативне впорядкування суспільних відносин;

– розуміння ефективності механізму правового регулювання – це оціночна категорія, за допомогою якої визначається рівнем функціональності механізму правового регулювання в динамічному стані. Напрямо оцінки ефективності механізму правового регулювання задається функціями механізму правового регулювання;

– висвітлення питання форм співвідношення соціальної і юридичної ефективності правового регулювання, а також шляхів підвищення ефективності механізму правового регулювання;

набули подальшого розвитку:

– існуючі в теорії правової науки методи дослідження ефективності механізму правового регулювання, показано значення різних методів, в тому числі конкретно-соціологічних досліджень, а також математичних методів дослідження, застосування яких видається значущим для оцінки ефективності механізму правового регулювання;

– розуміння цінності права як його соціально-юридичної характеристики;

– положення щодо умов ефективності механізму правового регулювання;

– розгляд з метою дослідження проблеми співвідношення соціальної і юридичної ефективності механізму правового регулювання таких форм юридичної практики, як правотворчість і правозастосування, в контексті дослідження питання соціальної зумовленості права, протиріч між законністю і доцільністю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розв’язанні важливої для української теоретико-правової науки проблеми, що становить науковий і практичний інтерес. Зокрема, сформульовані в дисертації положення та висновки можуть бути використані у:

– *науково-дослідницькій сфері* – для подальшого дослідження загальних і спеціальних питань ефективності механізму правового регулювання;

– *правотворчій сфері* – для вдосконалення законодавства, що регламентує правореалізаційну сферу;

– *навчальному процесі* – положення та висновки дисертації можуть бути впроваджені в процес викладання курсів «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Тлумачення правових норм», використані при підготовці науково-методичних посібників, текстів лекцій, а також у науково-дослідній роботі студентів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Запропоновані в роботі висновки та положення сформульовано на основі особистих досліджень. У разі використання матеріалів інших дослідників зроблено відповідні покликання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки, результати дослідження були обговорені та одержали схвалення на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Найважливіші висновки дослідження були апробовані на науково-практичних заходах: Звітній науковій конференції ад’юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 28 вересня 2012 р.); Науково-практичному семінарі «Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності» (м. Львів, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Эффективность государства и права: современный взгляд» (м. Москва, 28 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми адаптації нації національного законодавства України до світових стандартів правового регулювання» (м. Донецьк, грудень 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції (м. Краків, 29/01/2013–31/01/2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 1–2 березня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 2–3 березня 2013 р.); Звітній науковій конференції ад’юнктів, аспірантів та

здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 27 вересня 2013 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, викладено в 15 публікаціях, з яких 5 – наукові статті у фахових виданнях України та 1 – наукова стаття у фаховому виданні Молдови.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 234 сторінки, з них 188 сторінок – основний текст і 24 – список використаних джерел (280 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; визначено її зв'язок з науковими планами та програмами, мету і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію основних положень дослідження, його структуру та обсяг.

Розділ 1 «Вихідні положення дисертаційного дослідження» містить три підрозділи, у яких досліджено базові терміни дисертації, опрацьовано методологічний інструментарій, необхідний для повного й адекватного висвітлення вибраної теми; запропоновано загальнотеоретичну характеристику правового регулювання як особливої форми правового впливу.

У *підрозділі 1.1 «Методологічна основа дослідження»* констатовано, що для такого складного соціально-юридичного феномену, як механізм правового регулювання, дуже важливим є аналіз теоретичних конструкцій, що зумовлює необхідність відбору та впорядкування пізнавальних засобів, визначення алгоритмів їхнього використання задля отримання максимального науково-теоретичного результату.

Проаналізовано витоки формування методології дослідження ефективності механізму правового регулювання, а також відповідну систему загальнонаукових та конкретно-наукових методів, вибір яких зумовлений сформульованими в роботі метою і завданнями. Вказано, що методологія дослідження ефективності механізму правового регулювання – це система наукових підходів, принципів, методів, прийомів і способів пізнання та об'єктивної оцінки юридичної природи ефективності механізму правового регулювання.

У *підрозділі 1.2 «Цінність права як його соціально-юридична характеристика»* здійснено аксіологічний аналіз права.

Зазначено, що відновити престиж права і вирішити питання забезпечення його соціальної цінності можна, провівши комплекс заходів і застосувавши засоби соціально-економічного, політичного, ідеологічного й культурного характеру. Усе це пояснює потребу в розробленні проблеми соціальної цінності права, що сприятиме зростанню ефективності правового регулювання

суспільних відносин, соціальній затребуваності права, вдосконаленню правової системи держави загалом.

Висловлено авторську позицію щодо трактування соціальної цінності права – це його соціально-юридична характеристика, що виражається в його необхідності, корисності і досягненні лише позитивного результату, яка сприяє виділенню права як особливого об'єкта реальності, а також властивостей права, що виникають в результаті його взаємодії із суспільними потребами й інтересами, і слугують задоволенню останніх.

У підрозділі 1.3 «*Правове регулювання: поняття та ознаки*» розкрито переваги та недоліки підходів до визначення сутності правового регулювання. На основі аналізу наукової та навчальної літератури можна зробити висновок про те, що загалом серед учених немає істотних розбіжностей щодо змісту поняття «правове регулювання», більшість науковців розглядає правове регулювання як цілеспрямований процес впливу права на суспільні відносини і поведінку людей за допомогою спеціальних правових (юридичних) засобів.

Варто наголосити, що «правове регулювання» – це наукова, теоретична категорія, а це дозволяє говорити про неї з деякою часткою абстрактності. З'ясувати обсяг її змісту можна за допомогою умовиводів на основі аналізу властивостей багатьох правових явищ.

Аналізуючи основні ознаки правового регулювання, наголошено, що воно є спеціально-юридичним впливом, однією з форм реалізації функцій права, здійснюваної з допомогою спеціальних правових засобів.

Розділ 2 «Загальнотеоретичний аналіз ефективності механізму правового регулювання» охоплює чотири підрозділи, у яких досліджено основні якісні показники вказаного явища.

У підрозділі 2.1 «*Зміст та структура механізму правового регулювання*» не претендуючи на довершеність, запропоновано трактування поняття «механізм правового регулювання» – це система спеціальних правових засобів, за допомогою яких відбувається нормативно-організоване, послідовно здійснюване комплексне та результативне впорядкування суспільних відносин.

Таке трактування механізму правового регулювання, на наш погляд, дає змогу: охарактеризувати механізм правового регулювання в робочому стані, дослідити його предмет, а не тільки пов'язаний єдиним функціональним призначенням об'єкт; вказати не тільки на головну мету правового регулювання, а й на логічну завершеність процесу правового регулювання. Метою, зауважимо, є реалізація норми, яка має правовий характер; акцентувати на чіткій внутрішній організації механізму правового регулювання; позначити системний, комплексний характер процесу здійснення механізму правового регулювання; відзначити значущість належних правових засобів у забезпеченні процесу досягнення мети механізму правового регулювання.

Зауважено, що за цими ознаками й можна розмежувати поняття механізму правового регулювання від суміжних категорій.

У підрозділі 2.2 «Поняття та сутність ефективності механізму правового регулювання» запропоновано розуміння ефективності механізму правового регулювання – це оціночна категорія, за допомогою якої визначають рівень функціональності механізму правового регулювання в динамічному стані. Напрямок оцінки ефективності механізму правового регулювання задається функціями механізму правового регулювання.

З огляду на реалії сьогодення, зазначено, що соціалізація поняття ефективності права, тобто поширення його на всю соціальну сферу, послугувала причиною втрати «чистоти» поняття «ефективність» і створила підґрунтя для беззастережного вживання його в різних значеннях. Особливої актуальності при цьому набуває питання про розмежування ефективності зі суміжними категоріями, як-от: оптимальність, доцільність, корисність, економічність тощо.

Обґрунтовано необхідність розглядати ефективність як неподільну, всеосяжну характеристику дії. Наприклад, ефективність механізму правового регулювання охоплює в синтезованому вигляді такі показники, як: а) результативність, б співвідношення соціальної та інших цінностей мети, в) економічність дії, що розглядається як досягнення мети з мінімальними витратами, г) співвідношення інтересів різних соціальних груп і держави, д) соціальні цінності мети і результату, е) стабільність результату, ж) мобільність дії, і) адекватність дії навколишньому середовищу тощо.

У підрозділі 2.3 «Умови ефективності механізму правового регулювання» зазначено, що важливим чинником, який зумовлює актуальність та необхідність дослідження питань, що стосуються не тільки проблеми механізму правового регулювання, а й питання його ефективності, є відсутність системних науково обґрунтованих методик оцінки ефективності механізму правового регулювання, підвищення якості його компонентів і внутрішніх зв'язків. Для практичного врегулювання суспільних відносин важливо з'ясувати та проаналізувати умови досягнення ефективного механізму правового регулювання.

Загалом умову можна трактувати як обставину, від якої щось залежить, і як обставини, за яких щось відбувається. Тож, стосовно механізму правового регулювання можна виділити два види умов його ефективності: внутрішні і зовнішні.

Підсумовано, що, за сферою впливу розрізняють загальні і спеціальні умови ефективності механізму правового регулювання. Загальні умови – це чинники, що впливають на ступінь ефективності механізму правового регулювання загалом. Це, як правило, усі зовнішні умови і загальні критерії ефективності механізму правового регулювання.

Спеціальні умови виступають чинником прямої дії лише щодо окремих ланок механізму правового регулювання, тобто не впливають цілеспрямовано на рівень ефективності механізму правового регулювання загалом. До

спеціальних умов, обставин, від яких залежить ефективність механізму правового регулювання на його окремих стадіях, можна віднести такі критерії, як-от: якість норми права, якість юридичного факту, якість акта реалізації, якість правозастосовного акта.

Підрозділ 2.4 «Видова характеристика ефективності механізму правового регулювання» присвячений питанням особливостей соціальної та юридичної його ефективності.

Констатовано, що наразі немає і термінологічної визначеності категорій «соціальна ефективність механізму правового регулювання» та «юридична ефективність механізму правового регулювання», не розроблено форм їх співвідношення, недостатньо досліджено (лише фрагментарно) об'єктивні суперечності, що впливають на ефективність правового регулювання.

Вказано, що науково доцільно виокремити два підходи до розуміння ефективності правових норм, з погляду діалектики філософських категорій «можливість» і «дійсність», які визначають сутність цього правового явища. Відповідно до першого підходу, з боку філософської категорії «можливість» ефективність механізму правового регулювання визначено як властивість потенційної, прогнозованої результативності дії правових норм. А з боку філософської категорії «дійсність» – це ступінь реалізованих цілей нормативних приписів у соціальній дійсності, рівень сприятливих змін у суспільних відносинах, що формують предмет правового регулювання.

Розділ 3 «Проблеми співвідношення соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання» містить чотири підрозділи.

У *підрозділі 3.1 «Особливості дослідження соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання»* досліджено особливості вивчення проблеми ефективності (соціальної та юридичної) в українській та зарубіжній юридичній літературі.

Вказано, що у зарубіжній правовій літературі окрему увагу приділено дослідженню так званого принципу ефективності – проблемі зв'язку права і факту, юридичного та фактичного. При цьому ефективність потрактовано як вираження відносин між деяким фактичним станом соціальної реальності (фактами, поведінкою суб'єктів тощо) і нормою права. Це співвідношення можна розглядати двояко: з одного боку, фактичні обставини можуть повністю відповідати праву в конкретний момент; з іншого – між ними може бути розбіжність. У другому випадку, на відміну від першого, нові фактичні відносини викликають потребу змінити або скасувати застарілі правові норми або ж створити нові.

Зазначено, що загалом вироблені в зарубіжній юридичній літературі положення щодо досліджуваного питання поєднують елементи методик, наявних у вітчизняному правознавстві. Безсумнівно, наведені думки закордонних учених мають право на існування, однак це не вичерпний перелік можливих методик для оцінки ефективності правового регулювання.

Констатовано, що у сучасній юридичній літературі зазначається, що оцінка ефективності реалізації законів зводиться до визначення міри досягнення нормативних цілей; типових порушень законів і їх причин, а також до вироблення заходів щодо їх усунення. Відповідно до цього, серед необхідних дій з оцінки ефективності реалізації закону виділяють такі: а) зіставлення норми, як моделі, з фактичними результатами у сфері, яку вона регулює, за певними показниками; б) виявлення причин порушення закону (власне законодавчі помилки або колізії, незнання закону, спотворення змісту, невикористання повноважень, втручання до компетенції інших організацій, порушення прав громадян, погана робота державних органів, протиправні дії); в) встановлення фактів бездіяльності закону; г) характеристика негативних побічних наслідків реалізації закону; д) визначення впливу рівня законності на стан управління, господарську діяльність, на поведінку людей; е) вироблення заходів щодо усунення відхилень від закону й удосконалення правозастосовної діяльності щодо внесення змін, доповнень або скасування положень закону.

У підрозділі 3.2 *«Параметри оцінювання соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання»* з погляду єдності і суперечності між філософськими категоріями «можливість» і «дійсність», виділено параметри потенційної ефективності механізму правового регулювання (з метою оцінки текстуального змісту норми права) та параметри реальної ефективності правового регулювання (з метою оцінки результатів реалізації правових актів).

Сформульовано абстрактні параметри соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання (істинність норм права, ступінь обліку правотворчих інтересів, ступінь задоволення суспільних потреб, ступінь досягнення соціально корисних цілей механізму правового регулювання, техніко-юридична якість нормативно-правового акта, виконуваність вимог нормативно-правового акта, ступінь досягнення юридичних цілей, стан законності) можуть слугувати особливими «мірилами» в процесі оцінювання і потенційної, і реальної ефективності механізму правового регулювання в контексті розв'язання соціальних проблем, що вимагають юридичного вирішення. Надалі, спираючись на попередні здобутки, застосовуючи різні методи дослідження ефективності, можна виробити стратегію формулювання текстуального змісту відповідних нормативних приписів, підкріплених дієвим механізмом реалізації, а також побудувати загальну концепцію вдосконалення законодавства.

У підрозділі 3.3 *«Взаємозв'язок соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання»* визначено, що соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання істотно різняться між собою, що пояснюється діалектичною суперечністю між необхідністю задовольнити різні суспільні потреби та можливістю їх задоволення, чи то за допомогою економічних інститутів, що одержують юридичне закріплення, а чи політичних і соціальних

інтересів, що відображаються в нормативних приписах та правових механізмах. Опіраючись на висновки в попередніх підрозділах, можемо сформулювати, що ці суперечності лежать у площині проблеми співвідношення юридичних цілей і соціальних потреб. З уваги на це, для дослідження проблеми взаємозв'язку соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання, на нашу думку, потрібно звернути увагу насамперед на такі форми юридичної практики, як правотворчість і правозастосування, у контексті розгляду питання соціальної зумовленості права, суперечностей між законністю і доцільністю, можливістю застосування принципу «*contra legem*» при ухваленні судових рішень, а також запропонувати різні форми взаємозв'язку соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання.

Доведено, що соціальна та юридична ефективності механізму правового регулювання можуть співвідноситися так: 1) соціальна ефективність правового регулювання досягається через юридичну ефективність; 2) юридична ефективність правового регулювання досягається повністю, а соціальна ефективність не досягається; 3) соціальна ефективність правового регулювання досягається за допомогою порушення норми права (вчинення правопорушення, зловживання правом тощо); 4) не досягається юридична, а разом з нею і соціальна ефективність правового регулювання.

У підрозділі 3.4 «*Правовий моніторинг як основний метод узгодження соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання*» проаналізовано правовий моніторинг як один з головних інструментів підвищення рівня соціальної та юридичної ефективності правового регулювання, забезпечення належної якості прийнятих нормативно-правових актів та їх реалізації.

Правовий моніторинг визначено як методично обґрунтовану комплексну систематичну діяльність уповноважених суб'єктів зі спостереження, аналізу, оцінки якості правових норм і практики їх застосування на предмет досягнення закладених у них цілей і планованих результатів правового регулювання суспільних відносин, а також щодо прогнозування шляхів вдосконалення нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Такий підхід забезпечує можливість інтегрувати в одному визначенні найбільш повне уявлення про характерні риси цього явища, забезпечити придатність запропонованої дефініції і для наукового дослідження, і для правової практики проведення правового моніторингу.

Водночас аргументовано, що кінцевою метою правового моніторингу є створення ефективного механізму правотворчості й реалізації його результатів – нормативно-правових актів, що відображає суспільні потреби на стадіях правотворчої діяльності із законодавчого забезпечення державної політики, підзаконної правотворчості, правозастосовної діяльності та здійснення правосуддя.

ВИСНОВКИ

Розроблені наукові положення й одержані результати сукупно сприяли вирішенню актуального наукового завдання – комплексно на загально-теоретичному та прикладному рівнях проаналізувати юридичну природу ефективності механізму правового регулювання. На основі виконаного дослідження сформульовано низку висновків та рекомендацій.

1. Констатовано, що розвиток науки супроводжується появою не тільки нових об'єктів, цілей дослідження, а і методів та засобів пізнання. Ускладнюється сама структура науки, зростає її роль як продуктивної сили суспільного розвитку, ускладнюється і поглиблюється методологія наукових досліджень, формуються цілі галузі, що опосередковують процеси наукового пізнання.

У роботі не проголошується абсолютна цінність будь-якого підходу до дослідження ефективності механізму правового регулювання. Зрештою, та чи інша методологія є лише інструментом пізнання і оцінюється за своєю ефективністю, плідністю й евристичним можливостям.

2. Зазначено, що на сьогоднішньому етапі розвитку людської цивілізації важливо не стільки виявити і обґрунтувати цінність права для прогресивного розвитку суспільства загалом, скільки забезпечити цю цінність в усіх її виявах. У процесі забезпечення цінності права виявляються і обставини, які сприяють прийняттю права як цінності, і критерії цінності права, і, що особливо важливо, підвищується сама цінність права, затребуваність і пошана до нього з боку суспільства. Нагальна необхідність дослідження соціальної цінності права пояснюється слабкістю науково-дослідної бази формування права, політичною тенденційністю законодавства, некритичним прийняттям західних правових інститутів без належного урахування власного історичного досвіду.

3. Констатовано подвійну природу цінності права. Воно може бути і надіндивідуальною, і індивідуальною цінністю. У першому випадку право постає як результат перетворення світу, розвитку цивілізації і культури, суспільних відносин тощо і тут доречно говорити про право як самостійну цінність, що має особливий статус серед інших предметів і цінностей, що оточують людину. У другому – йдеться про корисні властивості права, використовувані суб'єктами для задоволення власних потреб, а тому цінність права тут є його атрибутом, тобто особливою властивістю.

Правове регулювання є складною теоретичною насиченою категорією. Розкриваючи особливості поняття правового регулювання, акцентовано на необхідності аналізу таких суміжних та пов'язаних з ним поняття, як: «соціальний вплив», «соціальне регулювання» і «правовий вплив».

Правове регулювання можна визначити як форму реалізації функцій права, що виражається в стадійному цілеспрямованому спеціально-юридичному впливові на значущі для конкретної держави і суспільства суспільні відносини

особливими методами і способами, здійснюваний за допомогою системи правових засобів і спрямований на досягнення соціально-корисного результату.

4. Зазначено, що в юридичній літературі механізм правового регулювання традиційно розглядається як узятя в єдності сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується вплив на суспільні відносини. Таке положення вимагає перегляду, оскільки, по-перше, не дозволяє розглядати механізм правового регулювання як функціонуючу систему, організовану, упорядковану множину взаємопов'язаних елементів, що становлять певну цілісність, і, по-друге, не дає змоги трактувати механізм правового регулювання як послідовний процес реалізації норм права. Вирішення означеного питання буде мати принципове значення, оскільки залежно від розуміння сутності механізму правового регулювання визначається його місце в системі інших правових механізмів і права загалом, а також підхід до оцінки ефективності механізму правового регулювання.

5. Визначено, що ефективність є оціночною категорією. Існує зв'язок категорії «ефективність» з властивостями позначуваного нею явищем, а також з особливостями середовища, яке впливає на рівень ефективності. Чинники, які визначають параметри ефективності, не відносяться до постійних величин, а відтак і поняття ефективності розглядається як відносна величина. Обсяг категорії «ефективність» не передбачає її негативне значення. Значення ефективності не тотожне значенням слова «ефект». Термін «ефективність» відрізняється також від дефініцій понять «оптимальність», «доцільність», «корисність» «економічність».

Ефективність правового регулювання – це співвідношення реальних результатів здійснення закону з його метою. Мета правового регулювання (мета закону) – це передбачувані і бажані для правотворчого органу результати впровадження правових приписів. За сферою суспільного життя, якої стосується мета закону, можна розрізняти юридичні, економічні, політичні, екологічні, духовні та інші його цілі.

6. Зауважено, що для встановлення умов, що забезпечують високу ефективність механізму правового регулювання, нерационально підходити до умов як до рівнозначних чинників навколишнього середовища. Але, виділяючи найбільш значущі з-поміж них, необхідно враховувати, що всі перелічені вище умови перебувають у тісному взаємозв'язку. Таким чином, тільки поєднання всіх умов може забезпечити ефективність механізму правового регулювання.

7. Встановлено, що у тих випадках, коли зміст мети закону становлять саме юридичні наслідки (тобто зміни в законодавстві, зміни у правовому статусі певної групи суб'єктів або у конкретних правах та обов'язках персоніфікованих осіб), є підстави вирізняти юридичну ефективність правового регулювання. В усіх же інших випадках йдеться, так би мовити, про загальносоціальну (економічну, політичну, екологічну, духовну та ін.) ефективність правового регулювання.

8. Зазначено, що з метою розгляду основних методів дослідження соціальної та юридичної ефективності правового регулювання важливою є концепція, згідно якої співвідношення між метою і результатами представляє особливу формулу для визначення ефективності правового регулювання.

Якісне виявлення соціальної ефективності механізму правового регулювання є складним завданням. Його розв'язання досягається не тільки за допомогою спеціальних соціологічних досліджень, а й шляхом залучення зусиль вчених-математиків, економістів і політологів, а, отже, методологічних підходів – конкретно-соціологічних, математичних, політологічних тощо.

Окрім прийомів телеологічного тлумачення, які можуть бути використані для виявлення цільового призначення правового регулювання, важливими є методики, засновані на розумінні ефективності закону як міри внеску в зміцнення правових начал державного і суспільного життя, у формування і розвиток елементів свободи в суспільних відносинах; методики визначення міри конфліктності врегульованих конкретною нормою суспільних відносин.

9. Сформульовані абстрактні критерії соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання (істинність норм права, ступінь обліку правотворчих інтересів, ступінь задоволення суспільних потреб, ступінь досягнення соціально корисних цілей механізму правового регулювання, техніко-юридична якість нормативно-правового акта, виконуваність вимог нормативно-правового акта, ступінь досягнення юридичних цілей, стан законності) можуть служити особливими «мірлами» при оцінці як потенційної, так і реальної ефективності механізму правового регулювання в контексті розв'язання соціальних проблем, що вимагають юридичного вирішення. На основі цього, згодом, при застосуванні різних методів дослідження ефективності можливо виробити стратегію формулювання текстуального змісту відповідних нормативних приписів, підкріплених дієвим механізмом реалізації, а також побудова загальної концепції вдосконалення законодавства.

10. Доведено, що між соціальною та юридичною ефективністю механізму правового регулювання існують істотні відмінності, що виникають з діалектичного протиріччя між необхідністю задоволення різних суспільних потреб і можливістю їх задоволення як за допомогою економічних інститутів, що отримують юридичне закріплення, а також політичних і соціальних інтересів, що знаходять відображення в нормативних приписах та правових механізмах. Дані протиріччя знаходяться в площині проблеми співвідношення юридичних цілей і соціальних потреб.

Аргументовано, що варто запропонувати наступні чотири основні форми співвідношення соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання: 1) соціальна ефективність правового регулювання досягається шляхом досягнення юридичної ефективності; 2) юридична ефективність правового регулювання досягається повністю, а соціальна ефективність не досягає; 3) соціальна ефективність правового регулювання досягається за

допомогою порушення норми права (вчинення правопорушення, зловживання правом тощо); 4) не досягається юридична, а разом з нею і соціальна ефективність правового регулювання.

11. Встановлено, що виявляти зазначені недоліки нормотворчої і правозастосовної діяльності покликаний правовий моніторинг, що розглядається як один з головних інструментів підвищення рівня соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання, забезпечення належної якості прийнятих нормативно-правових актів та їх реалізації.

Правовий моніторинг може служити особливим методом гармонізації соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання, за допомогою якого можна на первинному етапі виявити результати правового регулювання в частині досягнення юридичних цілей правового регулювання та досягнення віддалених соціально-корисних цілей, які передбачав законодавець при формулюванні норми, а на наступному етапі виступити з конкретною законодавчою ініціативою з метою вдосконалення законодавства і правової системи загалом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Лепех Л. Л. Вимоги до правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. Ч. 1. С. 67–70.

2. Лепех Л. Л. Value characteristic features of law as a means of regulating social relations. *Международный научно-практический правовой журнал*. 2013. №9/2 (261). С. 250–252.

3. Лепех Л. Л. Видова характеристика ефективності механізму правового регулювання. *Митна справа. Науково-аналітичний журнал*. 2013. №3. Ч. 2. Кн. 2. С. 271–278.

4. Лепех Л. Л. Зміст та особливості категорії «правове регулювання». *Митна справа. Науково-аналітичний журнал*. 2013. № 5. Ч. 2. Кн. 2. С. 314–321.

5. Лепех Л. Л. Ознаки правового регулювання (в контексті діалектики його соціальної та юридичної ефективності). *«Порівняльно-аналітичне право»*. *Електронне фахове видання*. 2013. № 3–2. С. 37–40.

6. Лепех Л. Л. Проблема співвідношення категорії «ефективність» зі суміжними поняттями в загальній теорії права. *Карпатський правничий часопис*. Журнал. 2013. № 4. С. 79–83.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Лепех Л. Л. До питання про об'єкт і предмет правового регулювання. *Теоретичні та практичні проблеми адаптації національного законодавства до світових стандартів правового регулювання: збірник тез міжнародна науково-практична конференція*. (м. Донецьк, 18–19 жовтня 2012 р.). Донецьк:

Донецький університет економіки та права, 2012. С. 170–173.

8. Лепех Л. Л. Інститут втрати чинності нормативно-правових актів; проблемні питання. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Ужгород, 16–17 лютого 2013 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2013. С. 25–27.

9. Лепех Л. Л. Систематизація наукових підходів до розуміння ефективності у правовій сфері. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, 07–08 червня 2013 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2013. С. 8–10.

10. Лепех Л. Л. Суб'єкти забезпечення соціальної цінності права. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 08–09 червня 2013 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2013. С. 11–14.

11. Лепех Л. Л. Роль правового моніторингу у підвищенні соціальної та юридичної ефективності правового регулювання. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Донецьк, 25–26 травня 2013 р.). Донецьк: «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2013. С. 9–11.

12. Лепех Л. Л. «Contra legem» в гармонізації соціальної та юридичної ефективності правового регулювання: проблемні питання. *Роль права у забезпеченні законності та правопорядку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 25–26 жовтня 2013 р.). Запоріжжя: «Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. С. 9–12.

13. Лепех Л. Л. Вияви цінності права для суспільства та держави. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. (м. Донецьк, 18–19 жовтня 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 5–7.

14. Лепех Л. Л. Загальна характеристика принципів правового регулювання. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Ужгород, 11–12 жовтня 2013 р.) Ужгород: Державний вищий навчальний заклад Ужгородський національний університет, 2013. С. 17–19.

15. Лепех Л. Л. Зміст та особливості правових засобів в контексті дослідження механізму правового регулювання. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. (м. Львів, 27 вересня 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 37–38.

АНОТАЦІЯ

Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.

У дисертації комплексно на загальнотеоретичному та прикладному рівнях проаналізовано юридичну природу ефективності механізму правового регулювання; схарактеризовано співвідношення соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання.

Визначено методологічні засади дослідження ефективності механізму правового регулювання; досліджено цінність права як його соціально-юридичну характеристику; узагальнено наукові підходи щодо розуміння сутності правового регулювання; розкрито зміст та структуру механізму правового регулювання; з'ясовано природу ефективності механізму правового регулювання; виокремлено та проаналізовано умови ефективності механізму правового регулювання; здійснено видову характеристику ефективності механізму правового регулювання; визначено особливості дослідження соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання; висвітлено параметри оцінювання соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання; розкрито взаємозв'язок соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання; з'ясовано роль правового моніторингу в узгодженні соціальної та юридичної ефективності механізму правового регулювання, а також окреслено перспективи подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: право, правове регулювання, механізм правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання, соціальна ефективність механізму правового регулювання, юридична ефективність механізму правового регулювання.

АННОТАЦИЯ

Лепех Л. Л. Социальная и юридическая эффективность механизма правового регулирования. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2020.

В диссертации комплексно на общетеоретическом и прикладном уровнях проанализированы юридическую природу эффективности механизма правового

регулирования; охарактеризован соотношение социальной и юридической эффективности механизма правового регулирования. Определены методологические основы исследования эффективности механизма правового регулирования; исследована ценность права как его социально-юридическую характеристику; обобщены научные подходы к пониманию сущности правового регулирования; раскрыто содержание и структуру механизма правового регулирования; выяснено природу эффективности механизма правового регулирования; выделены и проанализированы условия эффективности механизма правового регулирования; осуществлено видовую характеристику эффективности механизма правового регулирования; определены особенности исследования социальной и юридической эффективности механизма правового регулирования; освещены параметры оценивания социальной и юридической эффективности механизма правового регулирования; раскрыто взаимосвязь социальной и юридической эффективности механизма правового регулирования; выяснена роль правового мониторинга в соответствии социальной и юридической эффективности механизма правового регулирования, а также намечены перспективы дальнейшего исследования проблемы.

Высказано авторскую позицию относительно трактовки социальной ценности права – это его социально-юридическая характеристика, которая выражается в его необходимости, полезности и достижении только положительного результата, способствует выделению права как особого объекта реальности, а также свойств права, возникающие в результате его взаимодействия с общественными потребностями и интересами, и служат удовлетворению последних.

Предложено понимание эффективности механизма правового регулирования – это оценочная категория, с помощью которой определяют уровень функциональности механизма правового регулирования в динамическом состоянии.

Отмечено, что важным фактором, который предопределяет актуальность и необходимость исследования вопросов, касающихся не только проблемы механизма правового регулирования, но и вопросы его эффективности, является отсутствие системных научно обоснованных методик оценки эффективности механизма правового регулирования, повышения качества его компонентов и внутренних связей. Для практического урегулирования общественных отношений важно выяснить и проанализировать условия достижения эффективного механизма правового регулирования.

Подведено итог, что, по сфере влияния различают общие и специальные условия эффективности механизма правового регулирования. Общие условия – это факторы, влияющие на степень эффективности механизма правового регулирования в целом. Это, как правило, все внешние условия и общие критерии эффективности механизма правового регулирования.

Специальные условия выступают фактором прямого действия только по отдельным звеньям механизма правового регулирования, то есть не влияют целенаправленно на уровень эффективности механизма правового регулирования в целом. К специальным условиям, обстоятельствам, от которых зависит эффективность механизма правового регулирования на его отдельных стадиях, можно отнести такие критерии, как: качество нормы права, качество юридического факта, качество акта реализации, качество правоприменительного акта.

Сформулировано абстрактные параметры социальной и юридической эффективности механизма правового регулирования (истинность норм права, степень учета правотворческих интересов, степень удовлетворения общественных потребностей, степень достижения социально полезных целей механизма правового регулирования, технико-юридическое качество нормативно-правового акта, выполнимость требований нормативно-правового акта, степень достижения юридических целей, состояние законности), которые могут служить особыми «мерками» в процессе оценки и потенциальной и реальной эффективности механизма правового регулирования в контексте решения социальных проблем, требующих юридического решения.

Ключевые слова: право, правовое регулирование, механизм правового регулирования, эффективность механизма правового регулирования, социальная эффективность механизма правового регулирования, юридическая эффективность механизма правового регулирования.

SUMMARY

Lepsh L. L. Social and legal effectiveness of the mechanism of regulation. –

Printed as manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.01–theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education of Ukraine, Lviv, 2020.

The thesis comprehensively on general theoretical and applied levels analyzed the legal nature of the effectiveness of the regulation; characterized correlation between the social and legal effectiveness of the regulation. Defined methodological principles study the effectiveness of the regulation; investigated the value of law as its social and legal description; generalized scientific approaches to understanding the nature of legal regulation; the content and structure of the mechanism of regulation; , the nature of the effectiveness of the regulation; allocated and Conditions of the effectiveness of the regulation; made species characteristic effectiveness of the regulation; The features of the study of social and legal effectiveness of the regulation; covers the evaluation parameters of social and legal effectiveness of the regulation; the interrelation of social and legal effectiveness of the regulation; The role of legal monitoring in the

coordination of social and legal effectiveness of the regulation, and outlines the prospects for further study of the problem.

Keywords: law, regulation, legal regulation mechanism, the effectiveness of the mechanism of legal regulation of social efficiency of the mechanism of legal regulation, legal effectiveness of the mechanism of regulation.

Підписано до друку 19.10.2020 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 3. Наклад 100 пр.

Надруковано в «Видавництво Людмила».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
«Видавництво Людмила»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net